

Dynamické chápanie ekonomických systémov (Náčrt teórie holistickej ekonómie III.)

Ivan Klinec*

Dynamic Understanding of Economic Systems (The Outline of the Theory of Holistic Economics III.)

Abstract

The search for new economic theories for a sustainable world is one of the preconditions of change of present patterns in economic life of the individual, the society and the whole civilization. The whole present human civilization is under pressure to change its activities toward sustainable development, toward support of sustainable living and toward the creation of a new sustainable world. We are witnesses of failure of old classic economic theories especially when the global crisis of human civilization and the global economy is growing with high speed and the danger of destruction of human civilization is interconnected with present economic theories and the international economic and financial institution. Especially now, monetary theory is a huge source of destruction of economies and societies on the national and also global level. The time of global crisis is also characterized by an emerging number of new economic theories. All these new economic theories are characterized by diversification of the view of economic reality, search for designing new economic theories based on the law of Nature and the Universe and common dialog or multilog in searching for ways from the present global crisis of mankind. Common for all these theories is also a holistic view of economic, social and civilization reality. We are witnesses of an emerging holistic economic theory, which is created together by all new economic thinkers oriented toward sustainable development and a sustainable world.

Keywords: *economics, economy, holistic economy, paradigm, globalization, entropy, implicate order, dissipative structure, attractors, civilization*

JEL Classification: A10, A11, B00, B40, B41

Dynamika a ireverzibilita ekonomických procesov v globálnej ekonomike

Videnie a chápanie ekonomických procesov ako procesov reverzibilných je tiež jednou z charakteristík súčasného ekonomického myslenia. Manipulovanie s ekonomikou ako strojom, ktorý možno vracať k východiskovému stavu a vyrovnávanie ekonomickej rovnováhy ako návrat k stratenej ekonomickej rovnováhe je typickým príkladom mechanistického myslenia v súčasnej ekonómii a spôsobuje veľké problémy pri prechode k globálnej svetovej ekonomike.

Hoci súčasná makroekonómia interpretuje ekonomické procesy ako manipulovateľné a

* Ivan Klinec, Ekonomický ústav SAV, Šancová 56, 81105 Bratislava, e-mail: ivan.klinec@savba.sk, ivan.klinec@gmail.com

reverzibilné, posun od väčšieho počtu lokálnych ekonomík k jednej globálnej svetovej ekonomike ukazuje ireverzibilitu ekonomických procesov. Prekonanie economickej nerovnováhy v jednotlivých ekonomikách potom nie je možné bez dosiahnutia globálnej rovnováhy v globálnej svetovej ekonomike.

Prístup k ekonomickým procesom ako procesom reverzibilným je charakteristický aj pre prebiehajúcu ekonomickú transformáciu v krajinách východnej a strednej Európy. Projekt tejto economickej transformácie je založený na reverzibilitate a možnosti návratu k trhovej ekonomike v pôvodnej podobe ako jednom z jej základných princípov.

Súčasný trh však nadobudol iné formy ako mal trh pred niekoľkými desiatkami rokov. Jeden z hlavných architektov prebiehajúcej economickej transformácie maďarský ekonóm a profesor Harvardskej univerzity János Kornai vo svojej publikácii Cesta k slobodnej ekonomike, ktorá vyšla v roku 1990 a v ktorej vyložil svoju koncepciu prechodu k trhovej ekonomike, chápe reverzibilitu čiže vratnosť ekonomických procesov ako základnú myšlienku návratu k trhovej ekonomike v krajinách strednej a východnej Európy, ktorá predstavuje zároveň jeden z pilierov hospodárskej politiky transformácie v týchto krajinách.

János Kornai v tejto práci uvádza, že ekonomika sa síce nedá prevíjať ako film pospiatky, nemožno ju na ľubovoľnom mieste prerušiť a rozhodnúť sa, či ho budeme prevíjať dopredu alebo dozadu, dá sa však ako film vyňať a prehrávať od začiatku smerom dopredu¹. Tento návrat ekonomiky na začiatok znamená podľa Kornaia zmena vlastníctva a návrat k východiskovému stavu, čiže do toho časového východiska, kedy začala premena súkromného vlastníctva na vlastníctvo spoločenské².

Spustením ekonomiky od začiatku má byť automaticky zabezpečené normálne fungovanie ekonomiky v trhových podmienkach. Je to však naozaj tak? Je skutočne ekonomika manipulovateľná a prevíjateľná ako film a dá sa naozaj nastaviť na začiatok a pustiť odznova? A kde je potom začiatok? Tieto otázky si musíme nutne postaviť, keď sa pozrieme na súčasnú ekonomickú realitu.

Vidíme, že táto realita je celkom iná. Videnie a chápanie ekonomických procesov ako procesov reverzibilných a manipulovateľných nie je charakteristické iba pre prebiehajúcu ekonomickú transformáciu v krajinách strednej a východnej Európy, ale v prvom rade je jednou z hlavných charakteristík súčasného ekonomického myslenia a predstava o možnosti previnutia

¹ János Kornai: Cesta k svobodné ekonomice. Academia, Praha 1990

² Ibid.

ekonomiky na začiatok a spustenia ako filmu je iba prejavom a odrazom tohoto ekonomického myslenia.

Súčasnú ekonomickú myslenie je v prevažnej väčšine postavené na statickom chápaní ekonomiky spojenom so stabilnou resp. stabilizovanou ekonomickou štruktúrou a manipulovateľnosťou s ekonomikou ako strojom. Manipulovanie s ekonomikou ako strojom, ktorý možno vracať k východiskovému stavu a vyrovňovanie ekonomickej rovnováhy ako návrat k stratenej ekonomickej rovnováhe je typickým príkladom mechanistického myslenia v súčasnej ekonómii a spôsobuje veľké problémy pri prechode ku globálnej svetovej ekonomike.

Hoci súčasná makroekonómia interpretuje ekonomické procesy ako manipulovateľné a reverzibilné, celosvetový prechod od väčšieho množstva navzájom oddelených a vzájomne prostredníctvom zahraničného obchodu komunikujúcich ekonomík k jednej globálnej svetovej ekonomike fungujúcej na báze jedného svetového trhu ukazuje potrebu zmeny pohľadu na vývoj ekonomických procesov.

Zrýchlenie ekonomického vývoja v celosvetovom meradle a neustále sa meniaci a vyvíjajúca štruktúra jednotlivých ekonomík i svetovej ekonomiky ako celku ukazuje potrebu zmeny nazerania na ekonomické procesy. Táto zmena by mala byť postavená na prechode od ekonomickej statiky k ekonomickej dynamike a s tým spojeným zmeneným chápaním ekonomických procesov ako procesov ireverzibilných namiesto doterajšieho chápania týchto procesov ako procesov reverzibilných. Takáto zmena nazerania na ekonomické procesy sa potom prejaví v zásadných zmenách hospodárskej politiky.

Súčasná hospodárska politika vo väčšine krajín je postavená na statickom videní ekonomických procesov, čoho výsledkom je prekonávanie hospodárskej krízy ako obnovovanie stratenej ekonomickej rovnováhy v relatívne málo sa meniacom ekonomickom prostredí. Zmenené a neustále sa meniace ekonomické prostredie spojené so vznikom globálnej svetovej ekonomiky a jedného svetového trhu však vyžaduje formuláciu takej hospodárskej politiky, kde prekonávanie hospodárskej krízy by nebolo chápané ako obnovovanie stratenej ekonomickej rovnováhy čiže návrat späť, ale naopak bolo by chápané ako potreba adaptácie ekonomickej štruktúry a ekonomického organizmu na zmenené ekonomické podmienky v celosvetovom merítku čiže pohyb vpred.

Adaptácia jednotlivých ekonomík na podmienky globálnej ekonomiky znamená potom prekonanie ekonomickej nerovnováhy a obnovenie rovnováhy v inom ekonomickom prostredí a na inej kvalitatívnej úrovni. Toto zmenené ekonomické prostredie a nová kvalitatívna úroveň

jednotlivých ekonomík je v prvom rade determinovaná modernými informačnými technológiami.

Adaptácia jednotlivých ekonomík na podmienky globálnej ekonomiky potom znamená prechod týchto ekonomík na modernú informačnú technológiu a s tým spojenú zmenu štruktúry týchto ekonomík. Statické nazeranie na ekonomické procesy spojené s ich chápaním ako procesov reverzibilných abstrahuje od potreby prechodu ekonomiky na modernú informačnú technológiu a prispieva tak k zlyhaniu hospodárskej politiky v stále sa zväčšujúcom množstve krajín.

Hospodárska politika v týchto krajinách nerešpektuje zmenené ekonomické prostredie a dynamiku vznikajúcej globálnej svetovej ekonomiky a jedného svetového trhu, čoho výsledkom je celosvetovo narastajúca ekonomická, spoločenská a politická nestabilita, ktorá sa prejavuje v prehľbovaní globálnej krízy súčasnej ľudskej civilizácie. Nová ekonomická realita dneška nám ukazuje, že svet ekonomiky začiatku dvadsiateho storočia sa prakticky v ničom nepodobá na svet ekonomiky devätnásteho storočia alebo dvadsiateho storočia.

Nová ekonomická realita nie je starou ekonomickou realitou. A ekonomika sa naozaj nedá vrátiť do sveta ekonomiky devätnásteho storočia alebo dvadsiateho storočia. Ekonomickú rovnováhu potom nemožno dosiahnuť návratom k stratenej ekonomickej rovnováhe, možno ju dosiahnuť iba priblížením sa rovnovážnemu stavu, ktorý bude zároveň znamenať približovanie sa k stavu globálnej ekonomickej rovnováhy a rešpektovaním nutnosti adaptácie sa na podmienky globálnej svetovej ekonomiky a jedného svetového trhu.

Problematike reverzibility resp. ireverzibility ekonomických procesov je v súčasnej ekonomickej teórii venovaná pomerne malá pozornosť, hoci význam tejto problematiky narastá s narastajúcou dynamikou ekonomického vývoja a zrýchľujúcim sa vytváraním globálnej ekonomiky, ktoré zároveň vytvára tlak na zrýchľovanie ekonomického vývoja v jednotlivých krajinách.

Jedným z prvých ekonómov v histórii ekonomického myslenia, ktorý sa zaoberal problematikou reverzibility resp. ireverzibility ekonomického vývoja a ktorý považoval ireverzibilitu za významnú charakteristiku ekonomických procesov bol Alfred Marshall³.

Ďalší významný ekonóm Nikolaj Kondratiev, známy tiež aj ako autor teórie dlhých vln, sa zaoberal problematikou ireverzibility resp. reverzibility ekonomických procesov už na začiatku

³ Nicholas Georgescu-Roegen: The Entropy Law and the Economic Process. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1971

dvadsiateho storočia. Vo svojej práci K otázke chápania ekonomickej statiky, dynamiky a konjunktúry⁴ uvádza, že ekonomicke procesy sú procesmi v prevažnej miere ireverzibilnými⁵.

Kondratiev dospel k záveru, že nevratnosť čiže ireverzibilita ekonomických procesov je charakteristická pre dynamiku ekonomiky a vratnosť čiže reverzibilita ekonomických procesov sa vzťahuje k ekonomickej statike⁶.

Kondratiev tiež uvádza, že ekonomická statika vedie k nazeraniu na ekonomicke procesy ako na procesy reverzibilné a takéto nazeranie je charakteristické pre väčšinu používaných ekonomických teórií.

Zmena pohľadu a prechod k ekonomickej dynamike zároveň nastoľuje problém ireverzibility ekonomických procesov. Niektoré ekonomicke procesy ako sú tvorba cien a pod. môžu byť podľa Kondratieva čiastočne reverzibilnými alebo tak môžu vyzerat', celý ekonomický proces má však jednoznačne charakteristiku ireverzibility a vývoj ekonomickeho organizmu a ekonomickej štruktúry je dynamický a ireverzibilný proces⁷.

Jeden zo zakladateľov synergetiky a nositeľ Nobelovej ceny Ilya Prigogine uvádza, že typickým znakom reverzibility je symetrickosť voči času⁸. V prípade ekonomických procesov vytvárajúcich ekonomicke štruktúry o symetrickosti v čase nemožno hovoriť. To, že ekonomicke procesy symetrické v čase nie sú možno ukázať na príklade vývoja sektorálnej štruktúry ekonomiky.

Vznik, vývoj a súčasná dominancia terciárneho a kvartérneho sektoru, ktorá nahradila dominanciu primárneho a sekundárneho sektoru nám ukazujú príklad prejavu ireverzibility ekonomických procesov v sektorálnej štruktúre ekonomiky. Zároveň tiež ukazujú zrýchľujúcu sa dynamiku vývoja ekonomiky.

Prvým ekonómom, ktorý vymedzil sektorálnu štruktúru ekonomiky a umožnil sledovanie dynamiky vývoja ekonomiky bol austrálsky ekonóm Colin Clark. Colin Clark v roku 1940 vo svojej práci Podmienky ekonomickeho pokroku rozčlenil ekonomiku na tri sektory primárny,

⁴ Nikolaj Dmitrijevič Kondratiev: Problemy ekonomičeskoj dinamiki. Ekonomika, Moskva 1989

⁵ Ibid.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

⁸ Ilya Prigogine, Isabelle Stengers: Order out of Chaos. Man s New Dialogue with Nature. Heinemann, London 1984, Ilya Prigogine, Isabelle Stengers: Nová alianca. In: Pokroky matematiky, fyziky a astronómie č.4,5/1984, Praha 1984

sekundárny a terciárny, ktoré podľa neho zároveň vytvárajú štruktúru ekonomiky a neustálym vývojom menia svoj podiel na celkovej štruktúre ekonomiky.

Colin Clark zavedením sektorálneho členenia do ekonomickej teórie umožnil sledovanie ekonomickej dynamiky, zmenu ekonomickej štruktúry a položil tak základy k pochopeniu súčasných zmien v ekonomike a spoločnosti.

Práca Colina Clarka sa tiež stala metodologickým východiskom vzniku koncepcií postindustriálnej, informačnej a znalostnej spoločnosti.

Dynamikou ekonomického vývoja sa zaoberal aj Joseph Alois Schumpeter, ktorý vo svojej práci Teória hospodárskeho vývoja⁹ na príklade vytvárania novej štruktúry ekonomiky na základe kombinácie nových výrobných faktorov so starými ukazuje asymetriu vznikajúcej a zanikajúcej štruktúry ekonomiky i pri obnovení ekonomickej rovnováhy.

Myšlienka ireverzibility ekonomických procesov v ekonomickej teórii je v prevažnej miere spojená s vyjadrením dynamiky týchto procesov. Prevažná väčšina súčasných moderných ekonomických teórií sa však zaoberá ekonomickou statikou namiesto dynamiky ako to konštatuje napr.

Peter Drucker v prácach Vek diskontinuity¹⁰ a Postkapitalistická spoločnosť¹¹ a ekonomické procesy považujú tieto ekonomické teórie za reverzibilné namiesto toho, aby k nim pristupovali ako k procesom ireverzibilným.

Zrýchľujúci sa ekonomický vývoj, vznik globálnej svetovej ekonomiky a celosvetový prechod ku globálnej informačnej spoločnosti však ukazujú potrebu vo väčšej miere využívať pri formulácii hospodárskej politiky jednotlivých krajín ekonomické teórie postavené na základe ekonomickej dynamiky a nazerajúce na ekonomické procesy ako na procesy ireverzibilné.

Významným faktorom zrýchľujúcim vývoj svetovej ekonomiky je moderná informačná technológia. Moderná informačná technológia tým, že prebieha neustálym procesom vývoja, sa zároveň stáva prepojením dynamiky ekonomického vývoja a ireverzibility ekonomických procesov.

Moderná informačná technológia sa tiež stáva tým faktorom ekonomického vývoja, ktorý

⁹ Joseph Alois Schumpeter: Teória hospodárskeho vývoja. Pravda, Bratislava 1987, Joseph Alois Schumpeter: The Theory of Economic Development. An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle. Transaction Publishers, New Brunswick, London 1993

¹⁰ Peter F. Drucker: Věk diskontinuity. Obraz měnící se společnosti. Management Press, Praha 1994

¹¹ Peter F. Drucker: Postkapitalistická společnost. Management Press, Praha 1994

znemožňuje obnovenie akejkoľvek ekonomickej resp. spoločenskej štruktúry, ktorá bola postavená na báze staršej napr. industriálnej technológie alebo ktorá by dokonca fungovala s vynechaním technológie zo života spoločnosti.

Ireverzibilita súčasného ekonomického vývoja je tak vo významnej miere prepojená s nemožnosťou návratu súčasnej ľudskej civilizácie k nižším zastaraným technológiám, nakoľko vyššie alebo špičkové technológie stelesňujú a koncentrujú úroveň ľudského poznania a znalostnú úroveň civilizácie.

Podľa Gregoryho Batesona by nebolo múdre, nehovoriac už o tom, že je to nemožné, navracat' sa k nevinnosti austrálskych domorodcov, Eskimákov či krovákov¹². Takýto návrat by podľa Batesona znamenal stratu poznatkov, ktoré tento návrat podnietili a celý proces by začal odznova¹³.

Tak aj v súčasnej globálnej svetovej ekonomike nie je možný návrat globálnej ekonomiky ako celku alebo ekonomík jednotlivých krajín k nižšej technológii, ale všetky krajiny, ktoré sa stali súčasťou globálnej svetovej ekonomiky a nedisponujú vyššou technológiou sa musia na túto technológiu adaptovať. Tak sa aj technológia stáva faktorom ireverzibility ekonomického vývoja pri prechode ku globálnej svetovej ekonomike, ktorý nemožno v súčasnom meniacom sa ekonomickom prostredí nebrať do úvahy.

Literatúra

Agenda 21. The Earth Summit Strategy To Save Our Planet. Edited by Daniel Sitarz. Boulder, Colorado: Earth Press, 1993

Bell, Daniel: The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting, New York: Basic Books, Inc. Publishers, 1973

Brown, Lester: Nečekat na katastrofu. Rozhovor s profesorom Lesterem Brownem. In: Týden č.11/1999, Praha 1999

Brutlandová, Gro Harlem a kol. (Svetová komisia pre životné prostredie): Naša spoločná budúcnosť. Praha: Academia, 1991

Capra, Fritjof: The Tao of Physics. London: Wildwood House, 1975, Fontana, 1976

¹² Gregory Bateson: Ekologie a flexibilita městské civilizace. In: Souvislosti č.4-5/1993. Revue pro křesťanství a kultúru. Praha 1993

¹³ Ibid.

Capra, Fritjof: The Turning Point. Science, Society and the Rising Culture. London: Flamingo, 1982

Capra, Fritjof, Spretnak, Charlen: Green Politics. New York: E.P.Dutton, 1984

Capra, Fritjof: Uncommon Wisdom. Conversation with remarkable people. London: Flamingo, 1988.

Capra, Fritjof, Steindl-Rast, David, Matus, Thomas: Belonging to the Universe. San Francisco: Harper Collins, 1991

Capra, Fritjof (editor): Guide to Ecoliteracy. Berkeley: Center for Ecoliteracy, 1993

Capra, Fritjof, Pauli, Gunter (editors): Steering Business toward Sustainability. Tokyo: United Nations University Press, 1995

Capra, Fritjof: The Web of Life. A New Scientific Understanding of Living Systems. New York: Anchor Books, Doubleday, 1996

Capra, Fritjof: Lebensnetz. Eine neues Verständnis der lebendigen Welt. Bern, Muenchen, Wien: Scherz Verlag, 1996

Capra, Fritjof: The Hidden Connections. Integrating The Biological, Cognitive, And Social Dimensions Of Life Into A Science Of Sustainability. New York: Doubleday, 2002

Capra, Fritjof, Steenbergen, Bart van: Revutionary change in our worldview ? In: Futures. October 1985

Capra, Fritjof: Ecoliteracy: the Challenge for Education in the Next Century. text příspěvku na konferencii FORUM 2000, Praha, 3.-7.september 1997

Capra, Fritjof: Ekogramotnost. Vzdělání pro příští století. Přednáška z konference Forum 2000, 6. září 1997 In: BARAKA Časopis pro nový věk č.3 zima 1997ú98, Praha 1997

Capra, Fritjof: Proč si nevyměnit recepty ? Rozhovor s “velknězem“ hnutí New Age Fritjofem Caprou. In: ORIENTACE. Příloha Lidových novin pro civilizaci a myšlení. Č.9/1997, Praha 1997

Capra, Fritjof: Fyzik ekologem. Rozhovor s Fritjofom Caprom. In: Týden č.44/1999, Praha 1999

Capra, Fritjof: Úkol pro dvacáté první století. In: Literární noviny č.43/1999, Praha 1999

Capra, Fritjof: Země jako společná domácnost. In: OS - Fórum občianskej spoločnosti č.12/1999, Bratislava: Kalligram, 1999

Carson, Patrick, Moulden, Julia: Zelený poklad. Rozhovor dvou podnikatelu o ekologické revoluci. Praha: České ekologické manažerské centrum, 1996

Cleveland, Harlan, Henderson, Hazel, Kaul, Inge (editors): The United Nations: Policy and Financing Alternatives. Washington, D.C.: The Global Commission to Fund the United Nations, 1995

Conaty, Pat: Evropa je jako ementál. Rozhovor s Patem Conatym. In: Poslední generace č.2/1997, Hnutí DUHA, Brno 1997

Daly, Herman E., Cobb, John B. Jr.: For the Common Good. Redirecting the Economy Toward Community, the Environment and a Sustainable Future. Boston: Beacon Press, 1989

Daly, Herman E.: Steady-state economics. London: Earthscan Publications Ltd., 1992

Daly, Herman E.: Beyond Growth. The Economics of Sustainable Development. Boston: Beacon Press, 1997

Dauncey, Guy: After the Crash. The Emergence of the Rainbow Economy. Green Print, 1986

Dawson, Christopher: The Dynamics of World History. Edited by Mulloy, John J., New York: Sheed and Ward, 1956

Douthwaite, Richard: The Growth Illusion. How the Economical Growth has Enriched the Few, Impoverished the Many and Endangered the Planet. London: Green Books, 1992

Douthwaite, Richard: Short Circuit. Strengthening Local Economics for Security in an Unstable World. Devon: Green Books Ltd., 1996

Ekins, Paul, Max-Neef, Manfred (editors): Real-Life Economics. Understanding Wealth Creation. London: Routledge, 1992

Ekins, Paul: A New World Order. Grassroots Movements for Global Change. London: Routledge, 1992

Etzioni, Amitai: Morální dimenze ekonomiky. Praha: Victoria Publishing, 1995

Filosofický slovník. Olomouc: FIN, 1995

Georgescu-Roegen, Nicholas: The Entropy Law and the Economic Process. Cambridge. Massachusetts: Harvard University Press, 1971

Georgescu-Roegen, Nicholas: Energy and Economic Myths. New York: Pergamon Press, 1976

Goldsmith, Edward: The Way. An Ecological World-View. Athens: The University of Georgia Press, 1998

Goldsmith, Edward: Základní principy hlubinné ekologie. In: Prostor č.26/1993 Nezávislá revue. Prostor, Praha 1993

Goldsmith, Edward: Aby ekologický pohled na svět nahradil industrializmus. Rozhovor s Edwardem Goldsmithem. In: Poslední generace č.5/1995, Hnutí DUHA, Brno 1995

Goldsmith, Edward: Cesta. In: Poslední generace č.2/1997, Hnutí DUHA, Brno 1997

Goldsmith, Edward: Obec a demokracie. In: Poslední generace č.9/1997, Hnutí DUHA, Brno 1997

Gore, Albert: Earth in the Balance. Ecology and the Human Spirit. Boston: Houghton Mifflin Company, 1992

Gore, Albert: Země na misce vah. Ekologie a lidský duch. Praha: Argo, 1994

Gore, Albert: Information Superhighways. The Next Information Revolution. In: The Futurist, January-February 1991

Gore, Albert: Respect the Land. In: TIME. Special Issue. Our Precious Planet. November 1997

Gore, Albert: Od konzumenstva k pochopeniu. Rozhovor s Albertom Gorom. In: Ekopanoráma č.1-2/1993, Bratislava 1993

Hawken, Paul: Ecology of Commerce. A Declaration of Sustainability. New York: Harper Collins, 1993

Henderson, Hazel: Creating Alternative Futures. West Hartford: Kumarian Press, 1996

Henderson, Hazel: The Politics of Solar Age. Alternatives to Economics. New York: Doubleday, Anchor, 1981

Henderson, Hazel: Paradigms in Progress. Life Beyond Economics. Indianapolis: Knowledge Systems, Inc., 1991

Henderson, Hazel: Building a Win-Win World. Life Beyond Global Economic Warfare. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers, Inc., 1996

Hendersonová, Hazel: Zaměnili jsme cíle a prostředky. Rozhovor časopisu Poslední generace s Hazel Hendersonovou. In: Poslední generace č.3/1994, Hnutí DUHA, Brno 1994

Hendersonová, Hazel: Budou lepší časy dobré ? In: Nová Přítomnost č.5/1998, Praha 1998

Hendersonová, Hazel: Budování světa, kde každý vyhrává. In: Revue Prostor č.42/1999, Praha 1999

Henderson, Hazel: Všechny země se transformují, ale... In: OS - Fórum občianskej spoločnosti č.12/1999, Kalligram, Bratislava 1999

Hendersonová, Hazel: Na pitomou otázku pitomá odpověď. Rozhovor s Hazel Hendersonovou o globalizáci, regulaci a čisté entropii. In: RESPEKT č.50/1999, Praha 1999

Chase, Stuart: Člověk a stroj, Praha: Jan Laichter, 1931

Johanisová, Naďa: Tři knihy o ekologické ekonomii. In: Poslední generace č.1/1997, Hnutí DUHA, Brno 1997

Klinec, Ivan: Globálna ekonomika, globálne myslenie. Globalizácia svetovej ekonomiky a základné charakteristiky novej civilizačnej etapy. Bratislava: Prognostický ústav SAV, 1996

Klinec, Ivan: Naša spoločná budúcnosť. In: Hospodárske noviny 9.8.1993, Bratislava 1993

Klinec, Ivan: Za hranicami limitov. In: Hospodárske noviny 25.8.1993, Bratislava 1993

Klinec, Ivan: Globálne programy viceprezidenta USA Ala Gora. Informatizácia a ekológia prioritami politiky USA ? In: Hospodárske noviny 8.9.1993, Bratislava 1993

Klinec, Ivan: Ekonomika a ekológia na pozadí holistického videnia sveta. In: Životné prostredie č.4/1998, Bratislava 1998

Klinec, Ivan: Tao ekonomie. In: OS - Fórum občianskej spoločnosti č.12/1999, Bratislava: Kalligram, 1999

Kumar. Satish: Jsme opilí hmotným blahobytem. Rozhovor časopisu Poslední generace so Satishom Kumarom. In: Poslední generace č.5/1992, Hnutí DUHA, Brno 1992

Lang, Peter: Lets Work. Rebuilding the Local Economy. Grover Books, 1994

Lovelock, James: Gaia. Nový pohled na život na Zemi. Prešov: ABIES, 1993

Lovelock, James: Gaia. Živoucí planéta. Praha: Mladá fronta, 1994

Mander, Jerry, Goldsmith, Edward /editors/: The Case Against the Global Economy and for a Turn Toward the Local. San Francisco: Sierra Club Books, 1996

Meadows, Donella H., Meadows, Dennis L., Randers, Jorgen: Beyond the Limits. Confronting Global Collapse Envisioning a Sustainable Future. Post Mills, Vermont: Chelsea Green Publishing Company, 1992

Meadowsová Donella H., Meadows, Dennis L., Randers, Jorgen: Překročení mezí. Konfrontace globálního kolapsu s představou trvale udržitelné budoucnosti. Praha: Argo, 1995

Meadows, Dennis: Většina věcí, které člověk dělá jsou ztrátou času a peněz. Rozhovor s profesorem Dennisem Meadowsem o stupnici blbosti, mezích rustu a jízdě na kole. In: RESPEKT č.47/1994, Praha 1994

Meadows, Dennis: Za bodem návratu. Rozhovor s Dennisem Meadowsem. In: Týden č.13/1999, Praha 1999

Norberg-Hodge, Helena: Ancient Futures. London: Rider, 1991

Norberg-Hodge, Helena: Dávné budoucnosti. Brno: Hnutí DUHA, 1996

Norberg-Hodge, Helena: Model světa neodpovídá skutečnosti. Rozhovor s Helenou Norberg-Hodge. In: poslední generace č.3/1996, Hnutí DUHA, Brno 1996

Norberg-Hodge, Helena: Buddhismus v globální ekonomice. In: Poslední generace č.6/1997,

Hnutí DUHA, Brno 1997

Nováček, Pavel, Mederly, Peter a kolektiv: Strategie udržitelného rozvoje. Praha: Nakladatelství G plus G, 1996

Nováček, Pavel, Huba, Mikuláš (editori): Šok z prosperity I.-III. Olomouc, Bratislava: Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci, Spoločnosť pre trvalo udržateľný život, 1995, 1996

Nováček, Pavel: Křižovatky budoucnosti. Směrování k udržitelnému rozvoji a globálnímu řízení. Praha: Nakladatelství G plus G, 1999

Ortega Y Gasset, José: Vzpoura davu, Praha: Nakladatelství Orbis, 1933

Parkin, Sara: Green Futures. Agenda for the 21st Century. London: Fount, 1991

Parkinová Sara: Zelená budoucnost. Program pre 21.storočie. Piešťany: Nadácia Zelená alternatíva, 1994

Parkin, Sara: Ekonomika pre zaplnený svet I. In: Spoločnosť, ako keby na človeku záležalo. Bratislava: SZOPK, SOFRON, 1994

Parkin, Sara: Ekonomika pre zaplnený svet II. In: Spoločnosť, ako keby na človeku záležalo. Bratislava: SZOPK, SOFRON, 1994

Pinchot, Gifford: Ekonomika daru. In: BARAKA. Časopis pro nový věk č.2/1997, Praha 1997

Rifkin, Jeremy: Beyond Beef. The Rise and Fall of the Cattle Culture. New York: E.P.Dutton, 1992

Rifkin, Jeremy: The End of Work. The Decline of the Global Labour Force and the Down of the Post-Market Era. New York: G.P.Putnam's Sons, 1995

Rifkin, Jeremy: The end of work as we know it. In: Demos 5/1995

Rifkin, Jeremy: Myšlenky pro příští století. In: Listy č.4/1996 Dvouměsíčník pro politickou kulturu a občanský dialog. Praha 1996

Rich, Bruce: Zem na úver. In: Poslední generace č.5/1995, Brno: Hnutí DUHA, 1995

Rotschild, Michael: Bionomics. The Inevitability of Capitalism. New York: A John Macrae Book, 1990

Scheer, Hermann: Sluneční strategie. Politika bez alternativy. Praha: Nová země, 1999

Scheer, Hermann: Prolomit velkou energetickou lež. Rozhovor Milana Smrža s Hermannem Scheerem. In: Sedmá generace č.2/2002, Brno: Hnutí Duha 2002

Schmidheiny, Stephan with the Business Council for Sustainable Development: Changing Course. A Global Business Perspective on Development and the Environment. Cambridge,

Massachusetts, London: The MIT Press, 1992

Schmidheiny, Stephan a Podnikatelská rada pro trvale udržitelný rozvoj: Změna směru. Globální podnikatelská perspektiva rozvoje a životního prostředí. Praha: České ekologické manažerské centrum, 1992, 1993

Schumacher, Ernst F.: Small is Beautiful. A Study of Economics as if People Matterd. Blond and Briggs Ltd., 1973, London: Vintage, 1993

Schumacher, Ernst F.: A Guide for the Perplexed. New York: Harper and Row, 1977

Schumacher, Ernst F.: Good Work. New York: Harper and Row, 1977

Schumacher, Ernst F.: Po stupňoch bytia. Rada bezradným. Zagreb: Grafičky zavod Logos, 1985

Stead, W.E., Stead J.G.: Management pro malou planetu. strategické rozhodování a životní prostředí. Praha: Nakladatelství G plus G, 1998

Steiger, Štěpán: Nová myšlenková škola: Ekologická ekonomie. In: Hospodárske noviny. 22.-24.10.1999, Praha 1999

Šálek, Marek: Jak měřit blahobyt. Experti OSN hledají novou definici pokroku. In: Týden č.46/1998, Praha 1998

Šálek, Marek: Ekologická daňová reforma. In: Týden č.11/1999, Praha 1999

Šálek, Marek: Mezi vědou a láskou. In: Týden č.13/1999, Praha 1999

The World Commission on Environment and Development: Our Common Future. Oxford, New York: Oxford University Press, Oxford, 1988

Toffler, Alvin: Nečekají nás krvavé revoluce, ale velké krize říká v rozhovoru nejznámější americký futurolog Alvin Toffler, autor slávne knihy Šok z budoucnosti. In: Středoevropské noviny. 21.1.1999 In. Lidové noviny. 21.1.1999, Praha 1999

Vaughan, Genevieve: For-Giving. A Feminist Criticism of Exchange. Plain View Press, 1977

Vítek, Jan: Galerie hospodářských myslitelu: Ethan B. Kapstein. Bude se opakovat stará historie ? In: Hospodárske noviny, 20.2.1998, Praha 1998

Vítek, Jan: Galerie hospodářských myslitelu. James Goldsmith. Kdo jsou vítězové a poražení globalizace. In: Hospodárske noviny, 31.7.1998, Praha 1998

Vítek, Jan: Z galerie soudobých myslitelu - Ignacio Ramonet. Nové tmářství na prahu globální společnosti. In: Hospodárske noviny, 13.11.1998, Praha 1998

Vítek, Jan: Z galerie soudobého ekonomického myšlení: David C.Korten. Mýtus o vítězství volného trhu. In: Hospodárske noviny, 22.1.1999, Praha 1999

Weizsäcker, Ernst Ulrich von: Earth Politics. London, New Jersey: Zed Books Ltd., 1994

Weizsäcker, Ernst Ulrich von, Lovins, Amory B., Lovinosová, L. Hunter: Faktor čtyři.

Dvojnásobný blahobyt - poloviční spotřeba přírodních zdrojů. Nová zpráva Římskému klubu.

Praha: Ministerstvo životního prostředí ČR, 1996